

 <http://orcid.org/0000-0002-4175-9414>

Magdalena Ryszka-Kurczab

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
magdaryszka@wp.pl

Na drodze do prawdy

(Olga Weijers, *In Search of the Truth. A History of Disputation Techniques from Antiquity to Early Modern Times* (Studies on the Faculty of Arts. History and Influence, 1), Turnhout: Brepols Publishers, 2013)

Średniowieczne uniwersytety, prężnie rozwijające się od XIII do XV stulecia w równie gwałtownie rozrastających się wówczas miastach europejskich, stanowiły zjawisko, które zapoczątkowało nowy etap w intelektualnej historii Zachodu. Nigdy wcześniej i chyba nigdy później wspólnoty uczonych nie angażowały się z takim zapałem w nauczanie i dysputowanie – z ludźmi, tekstami i ideami, a wszystko w atmosferze wciąż niezmaconego zaufania w możliwości ludzkiego rozumu. Specyficzna organizacja średniowiecznych uniwersytetów, funkcjonujące wówczas różnorakie podziały nauk (*divisio scientiarum*) i złożone relacje między poszczególnymi dyscyplinami, trudne niekiedy do szczegółowego zrekonstruowania treści nauczania, metody dydaktyczne powiązane z właściwymi sobie gatunkami tekstów, przekształcającymi się historycznie i niekiedy odmiennie realizowanymi w poszczególnych szkołach – stanowią materię niełatwą do opisu i przystępnego zaprezentowania współczesnemu odbiorcy.

Zwykle też stają się tematami interesującymi wyłącznie wąski krąg specjalistów.

Właśnie z ambicji przybliżenia szerszej publiczności historii wydziałów sztuk wyrasta seria *Studies on the Faculty of Arts. History and Influence* (SFAHI) wydawnictwa Brepols Publishers, kierowana przez Jacques'a Vergera, Olę Weijers i Lucę Bianchiego. Została ona zamierzona jako uzupełnienie innej serii tego samego wydawcy, istniejących od 1994 roku *Studia Artistarum* (SA), w ramach których ukazało się dotąd czterdzieści pięć pozycji, prezentujących pogłębione badania nad historią uniwersyteckich wydziałów sztuk oraz wykładanych tamże nauk. Publikacje nowej serii SFAHI z jednej strony kładą nacisk na prezentację specyficznych problemów *facultatis artium* w poszerzonym kontekście czasowym i kulturowym, z drugiej prezentują studia syntetyczne, o przystępnej objętości (średnio 250–300 stron) i poręcznym formacie, które mają szansę zaciekawić zarówno profesjonalnych odbiorców, jak też czytelników niespecjalistycznych, na przykład studentów kierunków historycznych.

Nie jest przypadkiem, że dwa pierwsze tomy serii zajęły studia Olgi Weijers. Holenderska badaczka ma za sobą ponad czterdzieści lat pracy naukowej (w tym prawie trzydzieści w paryskim Institut de recherche et d'histoire des textes, IRHT) i dziesiątki publikacji¹. Niestety jej erudycyjne książki i artykuły dotychczas w przeważającej mierze dostępne były wyłącznie francuskojęzycznym czytelnikom. Od niedawna, dzięki publikacjom w serii *Studies on the Faculty of Arts. History and Influence*, szanse zapoznania się z badaniami Weijers i jej sprawnym piórem zyskali również czytelnicy władający językiem angielskim. Tom drugi serii, opublikowana w 2015 roku książka *A Scholar's Paradise. Teaching and Debating in Medieval Paris*, to nieco odchudzona (zwłaszcza o cytaty łacińskie) anglojęzyczna wersja wydanej dziewiętnaście lat wcześniej książki *Le ma-*

¹ Szczegółowy wykaz publikacji Olgi Weijers do roku 2012 mieści się w: *Portraits de Maîtres offerts à Olga Weijers*, éd. par C. Angotti, M. Brinzei, M. Teeuwen, Turnhout 2013.

*niement du savoir. Pratiques intellectuelles à l'époque des premières universités (XIIIe–XIVe siècles)*². Jest to barwna opowieść o Uniwersytecie Paryskim w pierwszych dwóch stuleciach jego istnienia. Z kolei inauguracyjny tom serii: *In Search of the Truth. A History of Disputation Techniques from Antiquity to Early Modern Times* to zajmujące studium historii technik dysputacyjnych od czasów antycznych do nowożytnych. Książka doskonale obrazuje tezę, że powstanie wnikliwej syntezy winny poprzedzać rozległe badania podstawowe. Tym zaś Weijers poświęciła większą część swojej naukowej kariery, stąd też niewątpliwie wynika warte podkreślenia osadzenie publikacji jej autorstwa w tekstach źródłowych.

W *In Search of the Truth* mediewistka wykroczyła poza swój ulubiony okres historyczny, prezentując badaną przez lata średniowieczną dysputę uniwersytecką w długim historycznym kontekście – poczynając od jej antycznych źródeł przez rozkwit we wczesnej fazie istnienia uniwersytetów, późniejsze renesansowe przemiany aż po wczesnonowożytną kontynuację i wcielenia. Książka podzielona została na wstęp, dziesięć rozdziałów – chronologicznie ujmujących historię i przemiany technik dysputacyjnych od czasów starożytnych aż po wiek XVIII – oraz zakończenie, indeks i bibliografię.

Publikacja liczy raptem 308 stron zasadniczego tekstu, co daje wyobrażenie o zwięzłości zaproponowanej syntezy, równocześnie uświadamiając ryzyko związane z przedsięwzięciem: próbą relewantnego oddania najważniejszych etapów rozwoju metod dysputacyjnych w ciągu, bagatela, ponad dwóch i pół tysiąca lat. Co więcej, w rozdziale X: *Forms of Disputations in Other Cultures. A Comparison* autorka podejmuje próbę wykroczenia poza europocentryczną perspektywę i poszerza horyzont nie tyle czasowo, ile geograficznie i kulturowo.

Biorąc pod uwagę ambicje zamierzenia, trzeba przyznać, że Weijers udało się wyjść z jego realizacji zwycięsko. Tekst książki jest rzeczywiście gęsty, ale czyta się go nadspodziewanie gładko, co nie-

² O. Weijers, *Le maniement du savoir. Pratiques intellectuelles à l'époque des premières universités (XIIIe–XIVe siècles)* (Studia Artistarum), Turnhout 1996.

wątpliwie jest rezultatem dobrze przemyślanej kompozycji, udanej selekcji informacji oraz talentu do trzymania się głównego wątku mimo częstych pokus dygresji i wikłania się w zagadnienia szczegółowe. Oczywiście nieuchronną przypadłością syntez, kokietujących nas szybkim uprzystępnieniem rozległych zagadnień, są skrótory i uproszczenia, których i w tym przypadku należy się spodziewać³. Recenzencka kąśliwość mogłaby też łatwo znaleźć pożywkę w punktowaniu braków nowszych i ważnych studiów, zwłaszcza w tych partiach książki, które dotyczą okresów odległych od średniowiecza. Przykładowo rozdział I, poświęcony technikom dysputacyjnym w starożytności, oparty został przede wszystkim na publikacjach Paula Moreaux⁴ i Pierre'a Hadota⁵, pochodzących z lat 80. czy nawet 60. XX wieku. Próżno zatem szukać nowych ustaleń dotyczących arystotelesowskiej metody *topoi* (Słomkowski⁶, Rubinelli⁷) czy ważnej między innymi dla Cyserona argumentacji *in utramque partem*. Zastrzeżenia mogą też budzić pewne decyzje terminologiczne, na przykład istotne terminy Arystotelesowych *Topik* z powodu swej doniosłości przytaczane są w języku klasycznym, jednak nie w wersji greckiej, a łacińskiej (dlatego np. znana fraza $\pi\rho\delta\varsigma\ \tau\acute{\alpha}\varsigma\ \acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon\acute{\upsilon}\xi\epsilon\iota\varsigma$, *Top.* 101a25, pojawi się jako *obviationes*, s. 31). Warto jednak zazna-

³ Przykładowo wobec nowszych badań nad metodą Arystotelesowych *topoi* (np. S. Rubinelli, *Ars Topica. The Classical Technique of Constructing Arguments from Aristotle to Cicero*, intr. by D.S. Levene, Dordrecht 2009), trudno zgodzić się z uwagą zamieszczoną w rozdziale pierwszym, że system ten miał na celu „pomoc w wyszukiwaniu koniecznych przesłanek rozumowań” (s. 25), tłum. moje.

⁴ P. Moreaux, *La joute dialectique d'après le huitième livre des Topiques*, w: *Aristotle on Dialectic – The Topics*, ed. by G.E.L. Owen, Oxford 1968.

⁵ P. Hadot, *Philosophie, dialectique et rhétorique dans l'Antiquité*, „Studia Philosophica” 1980 (39), s. 139–166; *idem*, *La préhistoire des genres littéraires philosophiques médiévaux dans l'Antiquité*, w: *Les genres littéraires dans les sources théologiques et philosophiques médiévales: définition, critique et exploitation. Actes du colloque international de Louvain-la-Neuve, 25–27 mai 1981*, éd. par R. Bultot, Louvain-la-Neuve 1982, s. 1–9.

⁶ P.P. Słomkowski, *Aristotle's Topics*, Leiden–New York–Köln 1997.

⁷ S. Rubinelli, *Ars Topica...*, s. 14 i nn.

czyć, że rozdział poświęcony starożytności, mimo wielkiej skrótowości i wynikających z niej uproszczeń, został w mojej opinii dobrze przemyślany. Weijers omówiła w nim antyczne źródła dysputy oraz jej związki z dialektyką i retoryką. Jak należało się spodziewać, miejscie najważniejsze zajmuje Arystoteles ze swoimi *Topikami*, *O dowodach sofistycznych* i *Metafizyką*. Weijers porządkuje jednak złożoną i wieloaspektową materię nie tylko chronologicznie, ale przede wszystkim problemowo. Autorka pokazuje powszechność metody pytań i odpowiedzi w starożytnych szkołach (V w. p.n.e–IV w. n.e.), a następnie zwraca uwagę na istnienie przynajmniej kilku odmian tej praktyki: prowadzenie dyskusji z kimś innym (oponentem), z tekstem, z sobą samym. Ponadto rozpatruje związki tej techniki z różnymi typami tekstów, używanych do przekazywania wiedzy w szkołach (np. *zatemata*).

Na omówienie związków dysputy z różnymi gatunkami tekstów – zarówno użytkowymi, jak i literackimi – Weijers przeznaczona sporo miejsca również w innych fragmentach swojej książki. Teksty stanowią bowiem materialną podstawę i zarazem prymarne źródła dla badań nad dawnymi – oralnymi przecież – technikami dysputacyjnymi. Ponieważ literatura od czasów antycznych aż po wczesną nowożytność chętnie korzystała z różnych odmian prozaicznego i poetyckiego dialogu (*dialogus*), formalnie często przypominającego *disputatio*, Weijers cały rozdział II poświęciła systematyzacji różnych odmian literackiego dialogu (dialog platoński, dialogi rzymskie⁸, dydaktyczny dialog między Mistrzem a jego Uczniem, dialogi alegoryczne, poetyckie spory) oraz różnicom między poszczególnymi formami dialogu a dysputą.

W rozdziałach III–VI opisano średniowieczne praktyki dysputacyjne, przy czym dwa pierwsze omawiają okres przed powstaniem uniwersytetów, a w V i VI przedstawiono szczególną rolę *disputatio* na średniowiecznych uniwersytetach. Ta część książki w dużej mie-

⁸ W badaniach określane jako *dialogues of the villa*.

rze opiera się na wcześniejszych publikacjach Weijers⁹. Dla czytelnika z nimi zaznajomionego będą zasadniczo powtórzeniem wątków, szczegółowo opracowanych przez badaczkę gdzie indziej, z kolei ktoś, dla kogo ta tematyka jest nowa, nie mógł trafić lepiej. W rozdziale V Weijers przystępnie omówiła podstawowe typy średniowiecznej dysputy uniwersyteckiej (*obligationes, disputationes ordinariae, disputatio solemnitas, disputationes de quolibet*), jeszcze raz podkreślając ich odmienne źródła, różną charakterystykę i różne cele. Z kolei rozdział VI ma charakter egzemplifikacyjny. Jego niewątpliwie największą zaletą są przykłady, które Weijers przytacza i omawia, pokazując na źródłowym materiale fragmenty różnego typu dysput zorganizowanych na różnych wydziałach uniwersyteckich: sztuk, teologii, prawa i medycyny.

Rozdział VII poświęcono ważnym przemianom *disputatio* w renesansie, wywołanym w dużej mierze reformacją i sporami dogmatycznymi, prowadzonymi coraz częściej w języku narodowym i poza salami wykładowymi. Kolejny rozdział (VIII) opisuje zmniejszający się prestiż szkolnej dysputy w stuleciach XVII i XVIII. Weijers zajmując przedstawia obserwowaną w tym okresie ewolucję od dysputy do dysertacji. Średniowieczny zwyczaj udziału w dyspucie, obowiązkowy w celu uzyskania doktoratu, staje się w rekonstrukcji Weijers odległym poprzednikiem nowożytnej praktyki akademickiej, jaką jest dysertacja i jej publiczna obrona. Rozdział IX zwraca

⁹ Książki: *La « disputatio » à la Faculté des arts de Paris (1200–1350 environ)*, Turnhout 1995; *La disputatio dans les Facultés des arts au moyen âge*, Turnhout 2002; « *Queritur utrum* ». *Recherches sur la « disputatio » dans les universités médiévales*, Turnhout 2009. Artykuły: *De la joute dialectique à la dispute scolastique*, w: *Académie des Inscriptions et Belle-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1999*, Paris 2000, s. 509–518; *Quelques observations sur les divers emplois du terme « disputatio »*, w: *Itinéraires de la raison. Études de philosophie médiévale offertes à Maria Cândida Pacheco*, éd. par J.F. Meirinhos, Louvain-la-Neuve 2005, s. 35–48; *The Development of the Disputation Between the Middle Ages and the Renaissance*, ed. by C. Burnett, J. Meirinhos, J. Hamesse, Louvain-la-Neuve 2008, s. 139–150; *The Various Kinds of Disputation in the Faculties of Arts, Theology and Law (ca. 1200–1400)*, w: *Disputatio (1200–1800)*, ed. by M. Gindhart, U.Kundert, Berlin–New York 2010, s. 21–31.

uwagę na obecność fenomenu dysputy poza ściśle uniwersyteckim kontekstem, a w rozdziale X wskazano na istnienie zjawisk pokrewnych *disputatio* w innych kulturach – żydowskiej i islamskiej.

In Search of the Truth to niewątpliwie ważna pozycja lekturowa nie tylko dla mediewisty. Całość napisana w sposób komunikatywny, dobrze ustrukturyzowana, ciekawa i przydatna, bo mimo pojawiających się uproszczeń, dająca relewantny obraz najważniejszych etapów i linii rozwojowych *disputatio* w ciągu dwóch i pół tysiąca lat. Książka z powodzeniem staje się zachętą zarówno do dalszych pogłębionych studiów nad dysputą, jak i do uważnego śledzenia kolejnych pozycji serii *Studies on the Faculty of Arts. History and Influence*.